

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za ekonomska istraživanja

GLOBALIZACIJA I KULTURA

BEOGRAD, 2015

Uređivački odbor:

dr **Veselin Vukotić**

dr **Danilo Šuković**

dr **Mirjana Rašević**

dr **Slobodan Maksimović**

dr **Vladimir Goati**

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

dr **Goran Bašić**

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

Colorgrafx, Beograd

Tiraž:

300

ISBN:978-86-7093-157-2

GRAFITI KAO LINGUA FRANCA GLOBALNE KULTURE

Apstrakt

Predmet teksta je prezentacija grafita kao fenomena globalne kulture posmatrano kroz prizmu njene univerzalne rasprostranjenosti, univerzalne razumljivosti i komunikativnosti. Cilj rada je ukaže da postojanje te spontane, autentične ulične umetnosti predstavlja kulturnu vrednost i savremeni doprinos globalnoj kulturi, posebno imajući u vidu njenu široku, globalnu sveprisutnost. Taj doprinos ne može umanjiti ni činjenica da mnogi od grafitnih produkata ne mogu da budu estetski visoko vrednovani, kao i da se sadržinski često nalaze u domenu banalnosti, ili u domenu propagiranja mržnje, netolerancije i nasilja. Autorka navodi i okolnosti ekonomske racionalnosti i tržišne vrednosti grafita, bilo kao umetničkih dela koja mogu da se prodaju i kupuju, izlažu u galerijama i muzejima, bilo kao turističkih atrakcija, ali i kao efikasnih marketinških sredstava za promociju širokog dijapazona proizvoda i usluga.

Gljučne reči: grafiti, murali, globalna prisutnost, element urbaniteta, fenomen globalne kulture, globalna komunikativnost, umetnička i tržišna vrednost, turistička atrakcija

GRAFFITI AS A LINGUA FRANCA OF GLOBAL CULTURE

Abstract

The subject of the article is the presentation of graffiti as a phenomenon of global culture as seen through the prism of its universal distribution, universal intelligibility and communicability. The aim is to draw attention to the existence and spontaneous, authentic graffiti street art as a cultural value and contribution to contemporary global culture, especially given its broad, global ubiquity. This contribution of graffiti cannot diminish the fact that many of graffiti products may not be aesthetically highly valued, and their content is often found in the domain of banality, or in the field of advocacy of hatred, intolerance and violence. The author also presents circumstances of economic rationality and the market values of graffiti, as some graffiti being artistically valued, can be bought and sold, exhibited in galleries and museums, might be seen as a tourist attraction, or effective marketing tool in promotion a wide range of products and services.

Keywords: graffiti, murals, global presence, the element of urbanity, the phenomenon of global culture, global communication, art and market value, tourist attraction

Grafiti su obavezan deo urbane kulture svakog grada. Nalaze se u gotovo svakom većem ili manjem gradu bilo koje zemlje, na bilo kom kontinentu. Zajednička karakteristika im je da su svi duboko utkani u njihove urbane prostore i celine, uprkos svim postojećim političkim, jezičkim, kulturnim i ostalim razlikama, pa se može konstatovati da su grafitni natpisi, kao i murali, (vrsta slikovnog grafita), deo urbanog pejzaža šrom svetra. Zapravo bi bilo teško navesti makar jedan grad koji ih nema na fasadama svojih ulica i trgova. Po načinu pisanja, svi su globalno manje više sličnog sadržaja, izazovne namene, radikalnosti prisustva i rizika nastaka. U sadržinskom smislu grafiti čine vidljivim podjednako lokalno relevantne socijalne i političke probleme, koliko i globalna pitanja, proteste, strahove i čežnje, noseći poruke o ratu, ljubavi, mržnji, bolu i radosti, razumljive svima i svuda, jer su ispisane/iscrtane univerzalnim grafitnim jezikom današnjice. Ali koliko god bili neraskidivi deo globalne kulture, oni su istovremeno i elementi otpora, suprotstavljanja globalizaciji i dominaciji, pomažući svojim porukama, paradoksalno, da se svet budi iz opčinjenosti samo jednom kulturom², da se uvažuje drugosti i različitosti.

¹ Institut društvenih nauka Beograd

² Popović Gordana, (2015), Jezik je način da se menja svet, Politika, 16. april

Grafiti ne nastaju iz dekadencije niti lenje dokolice, jer angažovano i strastveno teže da osvoje publiku svojom upadljivošću, provokativnošću i trajnošću, radi otvaranja mogućnosti za obraćanje što većem broju ljudi, sve inovativnijim likovnim i sadržinskim kreacijama. Ali istovremeno i paradoksalno tome, kriju autorstvo svojih autora u anonimnosti pseudonima ili čak bezimenosti, možda zbog toga što se grafiti se svuda uglavnom rade na ilegalan način³, a možda i zato što se to tako radi svuda⁴, što je to zahtev imanentan toj lingua franca. Za globalnu publiku grafiti su inspirativni jer joj pomažu da oseti likovnost, ojača percepciju, nauči da čita taj ulični jezik, prihvati narušavanje komfora urbane monotonije. Ceo grad je jedno svojevršno, globalno slobodno platno, ali uz svuda globalno prisutan rizik da ta sloboda može lako preći u vandalizam, kao što kultura može preći u nekulturu, a dokolica u nasilje.

Smatra se da su ljudi počeli da pišu na javnim mestima antiratne poruke (pored već postojećih svojih imena) kasnih šezdesetih, ali iako je to tada počelo možda da izgleda kao neka novina, u stvari to nije ništa novo. Grafiti postoje u ovoj ili onoj formi hiljadama godina, o čemu dokaz sadrže zidovi na ruševinama Pompeja. Imena, kao prvi grafitni sadržaj, prelaze lako u složenije sadržaje, npr. u poruke ljubavi, mržnje, nepravde, odavanja priznanja, ličnog ili kolektivnog potpisa koje ostaje za pamćenje da je neko negde boravio, da je nešto posetio, sa željom da označi nešto kao svoju teritoriju⁵.

Savremeni grafiti su posebna pojava omladinske kulture koja je kao određeni stil javnog, verbalno-likovnog izraza nastao šezdesetih godina u Sjedinjenim Američkim Državama, odakle se brzo proširio po Evropi, posebno u javnim prostorima velikih evropskih gradova, npr. u Londonu, Berlinu, Amsterdamu, Beču. Neka shvatanja savremene grafitne istorije, pak, njihov nastanak vezuje za 1968. kada počinju da se pojavljaju na ulicama Pariza paralelno sa tadašnjim socijalnim buntom. Simultanost njihovog nastanka, što je inače tipična pojava globalne kulture, čini zapravo i Njujork i Pariz podjednako izvorima savremenih grafita⁶. U oba slučaja grafiti su u vreme tih svojih početaka bili najčešće neka vrsta narodnog, uličnog pokliča usmerenog na zaštitu ljudskih i građanskih prava. Pravi procvat doživljavaju sa hipi kulturom mladih, dok se kasnije više preusmeravaju na socijalne i političke teme, ali uvek zadržavajući svoj jednostavni, sloganski karakter sadržine, uz manje ili više sofisticiranosti likovnog izraza. U međuvremenu, grafitni su postali cenjen stil umetničkog izražavanja, mnogi grafiti našli su svoje mesto u galerijama, njihovi autori su često dobro plaćeni umetnici, a u Bronksu (Njujork) postoji i jedini Muzej grafita u svetu.

Grafit nije samo nosilac nekog teksta ili slike, grafi je takode jedan od načina na koji se ta slika ili tekst prezentiraju svetu, to je i način na koji grafit šalje samog sebe u komunikacioni prostor i optičaj, predstavljajući specifičnu, globalno dobro prepoznatljivu vrstu javnog obraćanja⁷. Nije pretrano reći da se grafiti nalaze svuda, i da često izledaju do te mere standardizovano, da je imajući u vidu samo grafit izdvojen iz svoje sredine, zapravo teško odrediti njegovu lokaciju, bilo da su u Bronksu ili Beogradu, Sidneju ili Sao Paulu. U svim tim gradovima, grafiteri traže i nalaze slična mesta na zidovima napuštenih zgrada različite nekadašnje namene, npr. ruiniranim zgradama nekadašnjih fabrika i magacina, ali i ona mesta u aktuelno naseljenim, funkcionalnim stambenim blokovima, na železničkim vagonima i hodnicima železničkih stanica, na telefonskim govornicama, pošalama, školama, fakultetima, ogradama i vratima toaleta, na banderama i poštanskim sandučićima, ne retko čak i na kontejnerima za đubre, pokvarenim, napuštenim kamionima i prikolicama. I svuda je prisutan taj univerzalni „poziv praznog prostora“, kao da strah od praznine tih podloga motivaciono intenzivira potrebu grafitne potvrde sopstvenog postojanja grafitera. Prazan zid deluje kao platno za novi natpis ili sliku a ceo grad postaje svojevršna galerija. Željom svojih autora da budu viđeni i čuti, ulični grafiti se uklapaju u Debordovo shvatanje društva spektakla u kome sve „ono što se vidi je dobro, a ono što je dobro - vidi se“⁸.

3 K.R., (2009) Nasan Tur, nemački umetnik, o projektu „Beograd kaže...“ Grafiti - portret grada, Danas, 10. maj.

4 Mšević Zorica (2013), Kriminologija uličnih grafita. Str. 117

5 Iveson Kurt, (2007) *Publics and the city*. London: Blackwell Publishing. 114

6 Tanjug-b, (2014), Ulična umetnost i grafiti - da ili ne? Blic, 5. oktobar.

7 Iveson, op.cit. 112.

8 Debord G., (2000), *Društvo spektakla*. Beograd: Anarhija, Blok 45. str. 20.

Osim popunjavanja praznog prostora, grafiti naravno imaju i druge funkcije, aktivističke, političke, marketinške, umetničke, ekonomski racionalne i isplative, a i nekim slučajevima čak i naučne. Grafiti su tako, npr. nedavno poslužili arheolozima kao glavni izvor podataka i dokaza o postojanju čak dvevekovne nevidljive prošlosti jednog čitavog naroda. Naime, i pored činjenice da su dva veka kontrolisali ogromnu teritoriju naseljenu sa oko 40.000 stanovnika, arheolozi gotovo da nisu ni priznavali postojanje Komanča. Smatralo se da su Komanči gajili namerno kulturu nevidljivosti, odnosno da su vodili računa da ne ostave za sobom tragove. Tek sa otkrićem crteža po pećinama u strmim liticama Rio Grandea, tim arheologa, 2007. počeo da tumači te zbunjujuće crteže trouglastog oblika. Zahvaljujući tim drevnim grafitima, revidirana je predstava o Komančima kao primitivnim, brutalnim divljacima, i oni se danas smatraju kao narod čija je velika kultura cvetala gotovo dva veka u periodu od kraja 17. do 19. veka. To je period koji se danas označava kao vreme uspona i pada carstva Komanča, naroda za koji grafiti pružaju nepobitne dokaze da su bili izvanredni taktičari i diplomate koji su uspeali da okupe na hiljade ratnika kako bi ih iskoristili da sprovedu političke i ekonomske interese⁹.

Grafiti ne samo što prate čoveka od nastanka kulture pisma, već se javljaju i pre, jer su i prve umetničke forme „slikanja“ po zidovima pećina kao prvih ljudskih stalnih staništa, bile su po današnjim shvatanjima, grafiti. Čak i pre „slikanja“ zidova pećina, prvi trag čovekovog prisustva bili su prosti otisci njegovih šaka na zidovima a isti poriv ostavljanja traga svog postojanja uočava se i danas kao motiv nastajanja mnogih uličnih grafiti. Jer kako se smatra, „svaki objavljen grafit je jedna pobeda, pobeda u ličnom izražavanju pojedinca, bunt tipa, „ne možete me zabraniti“. I najslabiji grafit tako, svojom porukom i svojim postojanjem zapravo menja lice sveta“¹⁰.

Spontane inskripcije na zidovima jesu doduše sastavni deo ljudske civilizacije od njenih samih početaka, ali danas pre svega asociiraju na subkulturu grafita koja pripada omladinskom komunikacionom tipu¹¹. Ono što je u savremeno doba grafite učinilo pojavom od javnog interesa u Evropi su mediji, posebno elektronski. Tada su grafiti postali objekat globalnog javnog interesa, javnost je počela da osluškuje njihove poruke, da ih prenosi, ocenjuje, da im aplaudira, ali i da se brine zbog njihovog širenja¹². Zahvaljujući medijima grafiti su počeli da se shvataju ne samo kao vrsta komunalnog nereda, već i kao deo globalne urbane kulture i baštine, univerzalni način na koji se izražava grad, ali i način na koji se polaže takođe univerzalno „pravo na grad“, pravo na likovnost po sopstvenom ukusu i izboru, pravo na sopstveno prisustvo, intervenciju i provokaciju u javnom prostoru. Pojavom Interneta i njegovom masovnom upotrebom, grafiti su stekli mnogo veću komunikativnost i pre svega trajnost, koju na otvorenim javnim prostorima nikada nemaju, jer su izloženi vremenskim nepravilnostima, antigrafitnim intervencijama građana i vlasti, kao i drugim, spontanim i namernim ljudskim destrukcijama. U tom smislu, grafiti su nesumnjivo demokratičan fenomen, jer oni koji svoje umetničke sklonosti i talente ne mogu da plasiraju kanalima namenjenim etabliranoj umetnosti a svoje političke stavove na oficijelnim mestima donošenja odluka, ostaviće ipak vidljivi, čak dugotrajni trag na zidovima napuštenih železničkih magacina i fabričkih hala, u prostorima između solitera, pešačkim podzemnim prolazima, na ogradama sportskih stadiona i periferijskih tramvajskih garaža.

I ako smatramo da je grad globalno mesto oslobođenja i nade, grafiti su globalna priča te slobode i globalna slika te nade, postrajujući tako i sam deo te univerzalne slobode i nade čovečanstva. Zato su grafiti prihvaćeni kao autentični izraz globalne urbane kulture, kao njen univerzalni jezik, njena lingua franca, sve više postajući deo onoga što Fukujama definiše kao „narastajuću alternativnu naraciju“ koja nezadrživo nastaje oko nas¹³, dok grafitere galeristi i publika istančanog likovnog senzibiliteta prihvataju kao cenjene umetnike. Skovani su i novi termini za grafite umetničke vrednosti: aerosol umetnost, stencil (grafiti nastali nanošenjem boje preko šablona), stritart (ulična umetnost)¹⁴,

9 Tanjug-a, (2014). Nova teorija o nevidljivim Komančima, misterioznim „najstrašnijim ratnicima u istoriji“, Blic, 05. 07.

10 Starčinski Krstec Steva, (2008) Grafiti, mala antologija grafita. Beograd: Beoknjiga. str. 6.

11 Sulima R., (2005) Antropologija svakodnevice. Beograd: Dvadeseti vek. 69-70.

12 Iveson, op.cit. 115.

13 Mišić Milan, (2012). Remont zapada po Fukujami“, Politika. Kulturni dodatak, str 7, 11. februar.

14 „Postoji velika razlika između ulične umetnosti i grafita. Ulična umetnost je više umetničkog tipa i uspeja je da se

a autori pod nadimcima Benksi, Dondi, Futura, Zephyr čija su dela sa ulica i iz metro sistema svetskih gradova došla u galerije i muzeje, uveliko su afrimisani¹⁵. Sličan proces odvija se i u Beogradu, pa beogradska grafterka koja se potpisuje sa umetničkim pseudonimom TKV (The Kraljica Vila), osim radova u centralnim beogradskim ulicama i parkovima, izlaže odnedavno i u galerijama.

Iako su grafiti mahom samo žvrljotine, zaista je mnogo uličnih grafita čija estetika likovnog prikaza osvežava urbano sivilo, njegovu monotonu uniformnost i repetitivnost¹⁶. Oni oživljavaju beskraju jednoličnu monohromatiku estetski nisko validirane, slabo održavane arhitekture, posebno onih zapuštenih, perifernih, urbanih celina stambenih i industrijskih zona i kao takvi zapravo su dobrodošli, jer su vizuelno i sadržinski prijatni, inovativni i stimulativni. Kako kaže grafterka Tamara, „Ja nisam pokrenuta borbom, već isključivo željom za ertanjem i ulepšavanjem sivila, kao i zbog potrebe za izražavanjem. Mnogo je lep osećaj proći i videti nešto što si ti nacrtao, bilo to prihvaćeno ili ne. Crtači grafita će prepoznati svakog svog bilo gde u svetu i obradovaće mu se.”¹⁷

Postojanje grafita, dakle može se shvatiti kao pokazatelj demokratske i pluralističke orijentacije društva, kao izraz slobode govora i umetničkog stvaralaštva, kao prisustvo slobodnog razmišljanja, rečju, kao pulsirajuća alternativna naracija urbane kulture. Treba imati u vidu širok raspon grafita - od lucidnosti do najnižeg nivoa trivijalnosti, tako da nisu svi oni uvek izrazi slobode i stvaralaštva, jer lako prelaze u nekulturu i vandalizam.

Grafiti se brzo namnože ako se odmah ne očiste i tu nema razlike između centra i periferije gradova. Naime, brzo uklanjanje grafita deluje obeshrabrujuće na grafitere, i značajno umanjuje njihov ponos ako njihovi produkti ne bi bili dugotrajni. Nakon decenija bujanja (po nekima divljanja) ulične umetnosti, zvaničnici mnogih gradova su početkom devedesetih odlučili da obuzdaju i, koliko je to moguće, kanališu ovaj pokret. U većini slučajeva njihova namera nije bila da u potpunosti zabrane grafitere, svesni da je to odličan način da se podstakne kreativnost mladih, već da se grad očisti i pre svega zaštite spomenici. Najčešće se navode primeri Njujorka i Pariza, dva grada u kojima postoji veoma živa i priznata scena uličnih umetnika, ali gde se stovremeno primenjuju rigorozne mere protiv „ilegalnih grafita”.

U Njujorku je 1995. gradonačelnik Rudi Đulijani pokrenuo široku kampanju suprotstavljanja ovom fenomenu koji je tada dobio epitet “metastaza”. Čak je uvedena zabrana prodaje boja u spreju osobama mlađim od 18 godina, zaprećene su novčane kazne (350 dolara za svaki akt grafiti-vandalizma) i kazne društveno-korisnog rada, uz utvrđivanje odgovornosti roditelja maloletnika. U Parizu, kazne su još drastičnije i kreću se od 1.500 do 30.000 evra, a u nekim slučajevima su čak predviđene i zatvorske kazne. Sam sadržaj poruke (pretnja smrću, podsticanje rasne mržnje, kleveta, itd) može biti predmet krivičnog gonjenja¹⁸.

Kao i mnoge druge gradove u svetu i Vašington muči problem grafita. Mnoge fasade, naročito u siromašnijim predgradima veoma često su vandalizovane išaranim porukama ili crtežima. Kako bi se rešili problema nekontrolisanog vandalizovanja grada grafitima, zvaničnici ovog grada su osmislili program nazvanog „Murali DC”-ja. Umetnici koji su grafitere nekada radili ilegalno, dobili su šansu u okviru tog programa da slikaju murale legalno i po narudžbi i za to budu plaćeni, ali i da obuče nove grafitere. Posle obuke koja traje 10 nedelja, učenici počinju da rade na muralu koji će pokriti postojeće grafitere. “Umesto vandalizma i uništavanja imovine grafitima, mi učimo mlade kako saradnjom sa umetnicima, poput mene, mogu da stvore nešto lepo i da za to budu, ne samo plaćeni već i pohvaljeni. Ovo je moj doprinos zajednici. Čista fasada, lepo umetničko delo i svi zadovoljni! Mislim da svakoj zajednici treba više saosećajnosti, ljubavi i naravno strasti, jer bez toga se ništa ne može postići”¹⁹. Murali DC-ja je i finansijski koristan program jer štedi novac mnogih vlasnika biznisa, pogotovu onih manjih koji bi inače takve estetske intervencije morali sami da plaćaju²⁰.

odvoji od vandalizma i grafita, pa je dobila svoje mesto u galerijama. Grafiti i dalje ostaju neprihvaćeni jer se smatraju vandalizmom. Koliko god ta razlika bila velika, ulična umetnost i grafiti se zajedno bore protiv establišmenta

15 Iveson, op. cit. 117-18.

16 Reporteri Glasa, (2007), Jedan crta, drugi stražari. Glas javnosti, 29. mart.

17 Tanjug-a, op.cit.

18 Tanjug-b, op.cit.

19 Reči graftera Ernesta Zelaje. Tabo Džuli, Glas Amerike.

20 Tabo Džuli, (2014), Ulični crtači ukrašavaju američku prestonicu, Glas Amerike, 12. septembar

Gradski oci Melburna vremenom su počeli da na uličnu umetnost gledaju kao na umetničku formu, imajući pritom sve manje razumevanja i tolerancije prema običnim, spontano nastalim grafitima, koji se doživljavaju kao vandalizam. Ali i prvi festival grafita u svetu održan je upravo u Melburnu 2004, a o uličnoj umetnosti i njenoj sceni u ovom gradu 2005. snimljen je dokumentarni film "Rash" koji istražuje kulturne vrednosti ulične umetnosti i njen uticaj na javni dijalog.

Što se tiče Beograda, gotovo i nema ulice, pa ni zgrade ni spomenika bez nažvrljane poruke. Poslednji primer su pretnje organizatorima i učesnicima parade ponosa ispisane na brojnim mestima, a koje je teško podvesti pod "umetnost" makar ona bila i ulična. Sve to ostavlja utisak musave i zapuštene prestonice. Naročito je teško opravdati grafite kada se njima narušava izgled spomenika i javnih institucija. Osim što predstavljaju ruglo, njihovo uklanjanje se mora obaviti posebnim konzervatorskim metodama koje grad koštaju i po nekoliko desetina, pa i stotina hiljada dinara. Tako je npr. za sanaciju (uključujući čišćenje od grafita) spomenika knezu Mihailu Obrenoviću na Trgu Republike, samo u 2013. potrošeno milion dinara.

Da li Beograd ima dovoljno zidova za uličnu umetnost ili su "obični" grafiti zagospodarili gradom koji je tako postao svojevrсна "oglasna tabla" uličnih poruka, pitanje je na koje je odgovor pokušao da nađe Nasan Tur²¹, nemački umetnik turskog porekla, beležeći grafite foto aparatom, stvarajući aktuelni grafitni portret Beograda. U tekstovima beogradskih grafita ima ljubavi, psovki, politike, besa, mržnje, duhovitih primedbi, ličnih poruka – to je pravi brežvar efemernih ideja i emocija izloženih sugrađanima. Kampanje za ulepšavanje grada, kao što su "Beogradizacija" i "Obojimo grad" ostaju sporadične, a Beogradu je potreban sveobuhvatan i dugoročan plan kojim bi se, kao u slučaju Njujorka i Pariza, barem zaštitio centralni deo prestonice i njena kulturna i istorijska baština. Beogradski oci, kažu građani, trebalo bi da kažu "ne" vandalizmu ali i da podstiču urbanu umetnost, kako bi grad dobio umiveniji i moderniji imidž. Ne samo zbog stranih posetilaca, već i samih Beogradana koji zaslužuju da žive u prestonici 21. veka.

Dvoje mladih Beogradana, Tamara i Andrej, predložili su likovno rešenje za mural kojim učestvuju na konkursu građevinskog investitora koji, inspirisan iskustvima australijskog grada Melburna, pokušava da podstakne interesovanje za uličnu umetnost u svojoj branši. Tamara i Andrej su iskustvo crtača grafita stekli oslikavajući delove fasada, a posebno zidove podzemnih prolaza i garaža na Novom Beogradu. Ovo bi, međutim, bio njihov prvi "legalan" mural, koji bi naslikali ne samo uz dozvolu vlasnika, već i uz određenu novčanu nadoknadu²².

Grad je onakav kakvim ga mi napravimo. Zato je gradska uprava Beograda nedavno pod sloganom, „Ko piše grafite moraće i da ih čisti“, predložila izmene propisa koji bi omogućili da će, osim prekršajne kazne, oni koji ispisuju grafite morati da brišu svoje, ali i tuđe radove²³. Aprilsko čišćenje centra Beograda od grafita mržnje predstavlja izraz želje da u akciju uklanjanja grafita uključe i građani, škole, nevladine organizacije, svi koji mogu i žele da pomognu, jer ako ga zajedno ne budemo čuvali, Beograd će biti ružan grad. Glavna poruka ove akcije da svi moramo zajedno da vodimo računa o izgledu mesta u kome živimo. Ne postoji ta gradska služba ili komunalna policija koja može da sačuva grad ako ga građani samo ne čuvaju. Samo u jednoj akciji uklonjeno je grafita sa površine od 6.500 kvadratnih metara i april će i ubuduće biti mesec čišćenja. U dodatku, planira se i da većina fasada pod zaštitom države biće pokrivena kamerama kako bi bili identifikovani one koji ispisuju grafite i kako bi se sprečili ponovni pokušaje oštećenja gradskih fasada. Ali biće određen i dovoljan broj lokacija gde će pisanje grafita biti dozvoljeno, gde će oni koji to žele, moći da ostave svoju poruku, sliku, umetničku intervenciju²⁴.

²¹ On navodi da se u Frankfurtu na Majni strogo sprovede mere protiv ilegalnih grafita Kada je jednom pisao grafit bilo je neverovatno kojom brzinom su njega i njegovog asistenta opkolile dve interventne jedinice i troja kola policije, kako bi ih sprečili da pobjegnu. Tek kada su se legitimisali da rade u okviru gradskog programa dozvoljenih grafita, bili su pušteni.

²² Tanjug-b, op.cit.

²³ Ekpa Grad, (2012), Grafiti - ulična umetnost. 19. juni.

²⁴ Beoinfo, (2015) Prolećno čišćenje grada: Sa fasada uklonjeno 6.500 kvadrata grafita, Blic, 14. april.

LITERATURA

- Beoinfo, (2015) Prolećno čišćenje grada: Sa fasada uklonjeno 6.500 kvadrata grafita, Blic, 14. april
<http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/550648/Prolecno-ciscenje-grada-Sa-fasada-uklonjeno-6500-kvadrata-grafita>
- Debord G., (2000), Društvo spektakla. Beograd: Anarhija, Blok 45.
- Ekipa Grad, (2012), Grafiti - ulična umetnost. Časopis Grad. 19. juni.
<http://www.casopisgrad.com/t/grafiti-ulicna-umetnost>
- Iveson Kurt, (2007), Publics and the city. London: Blackwell Publishing.
- K.R. 2009, Nasan Tur, nemački umetnik, o projektu „Beograd kaže...“ Grafiti - portret grada, Danas, 10. maj.
http://www.danas.rs/vesti/kultura/grafiti_portret_grada.11.html?news_id=160713
- Mišić Milan, (2012), Remont zapada po Fukujami“, Politika, Kulturni dodatak, str 7, 11. februar.
- Mršević Zorica, (2013), Kriminoloja uličnih grafita. 111-124.
Ed.: V. Lepasova Kron, Kriminal, država i harmonizacija sa evropskim standardima. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
http://zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Kriminologija_grafita.pdf
- Popović Gordana, (2015), Jezik je način da se menja svet, Politika, 16. april
<http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Jezik-je-nacin-da-se-menja-svet.sr.html>
- Reporteri Glasa, (2007), Jedan crta, drugi stražari. *Glas javnosti*, 29. mart.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/29/srpski/R07032803.shtml>
- Starčinski Krstec Steva, (2008) Grafiti, mala antologija grafita. Beograd: Beoknjiga.
- Sulima R., (2005) Antropologija svakodnevice. Beograd: Dvadeseti vek. 69-70.
- Tabo Džuli, 2014, Ulični crtači ukrašavaju američku prestonicu, Glas Amerike, 12. septembar
<http://www.glasamerike.net/content/murals-graffiti-artists/2457438.html>
- Tanjug-a, (2014), Nova teorija o nevidljivim Komančima, misterioznim "najstrašnijim ratnicima u istoriji. Blic, 05. 07.
- Tanjug-b, (2014), Ulična umetnost i grafiti - da ili ne? *Blic*, 5. oktobar.
http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=270&yyyy=2014&mm=10&dd=05&nav_id=907737